

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Special Issue | pp. 229-235 | ISSN: 2181-1865
Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

BANKLARDA MUAMMOLI KREDITLAR BILAN ISHLASH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Abdrimov Diyorbek Baxtiyarovich

ATB "Tenge bank" Samarqand BXM bosh mutaxassisi
"O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiya"si
TBB-24-03 guruh magistranti

Annotatsiya. Maqolada tijorat banklarida muammoli kreditlarni guruhlash, ularni tarkib va, muammoli kreditlarning paydo bo'lishiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar, hamda ularni yuzaga kelish sabablari, ularning tahlili asosida o'rganilgan. Maqolada shuningdek, hozirgi kunda tijorat banklarida kuzatilayotgan kreditlash jarayonidagi muammoli kreditlarga olib keluvchi belgilari ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: bank aktivlari, muammoli aktivlar, kredit, kredit siyosati, muammoli kreditlar, kredit riski, kredit portfeli, shubhali kreditlar, umidsiz kreditlar.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАБОТЫ С ПРОБЛЕМНЫМИ КРЕДИТАМИ В БАНКАХ.

Аннотация. В статье на основе их анализа рассматриваются группировка проблемных кредитов коммерческих банков и их состав, внутренние и внешние факторы, влияющие на возникновение проблемных кредитов, а также причины их возникновения. Также в статье выделены признаки, которые приводят к проблемным кредитам в процессе кредитования, наблюдаемым в настоящее время в коммерческих банках.

Ключевые слова: активы банка, проблемные активы, кредит, кредитная политика, проблемные кредиты, кредитный риск, кредитный портфель, сомнительные кредиты, безнадёжные кредиты.

WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF WORKING WITH PROBLEM LOANS IN BANKS.

Abstract. Based on their analysis, the article examines the grouping of problem loans of commercial banks and their composition, internal and external factors influencing the occurrence of problem loans, as well as the reasons for their occurrence. The article also highlights the signs that lead to problem loans in the lending process currently observed in commercial banks.

Keywords: bank assets, problem assets, credit, credit policy, problem loans, credit risk, loan portfolio, doubtful loans, bad loans.

Kirish. Tijorat banklari jalb qilingan mablag'lardan ko'pincha kredit berish tarzida foydalanib kelinadi, bunda nafaqat daromad olish, balki mablag'larni "kredit oluvchi" dan to'laligicha undirib olish masalasini oldindan aniqlab olishi zarur. Chunki, "bank sarmoya egasi sifatida sarmoyani emas, balki sarmoyadan foydalanishni ma'lum bir shart va ustama foizlar bilan sotadi" [4].

Ayni paytda mamlakatimizda ham ilmiy-nazariy hamda amaliyotchilar doiralarida "muammoli aktiv" tushunchasi ilgariga nisbatan ancha ko'proq qo'llanilmoqda va bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. Bu albatta, bejizga emas, chunki respublikamiz bank tizimining kredit portfelida muammoli aktivlarning ulushi rivojlangan mamlakatlar bank tizimining kredit portfelida muammoli aktivlarning ulushiga nisbatan yuqori foizni tashkil etmoqda.

Bugungi kunda ko'p davlatlar bank tizimida umidsiz qarzlarning ko'payishi muammosiga duch kelayotganligi sababli banklarning muammoli kreditlar bilan ishlash mexanizmini rivojlantirish masalalari dolzarbligini ortib boraveradi. Shuning uchun kreditorlar, shu bilan birga kreditni undirish bo'yicha qiyinchilikni boshdan kechirayotgan qarzdor-mijoz qay tariqa yo'l tutmog'i kerak?- degan savolning har ikkala tomonni qiynab kelayotgani bejiz emas.

Jahon tajribasini o'rganadigan bo'lsak, shubhali va umidsiz qarzlarning bilan tasniflanuvchi aktivlarning sifati ko'p hollarda bank tizimidagi barqarorlikning asosiy belgilaridan biri hisoblanadi, shuningdek, sohani tashkil etuvchi asosiy banklar muammolari butun to'lov tizimining amal qilishiga va aholining bank tizimiga bo'lgan ishonchiga sezilarli darajada salbiy ta'sir etishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi.

Ilmiy adabiyotlarda muammoli aktivlarga bir qancha ta'riflar keltirib o'tilgan. Ayrim adabiyotlarda, tijorat banklari faoliyatida xavfli bo'lgan kredit qo'yilmalar – bu muammoli aktivlar shakliga kirgan qo'yilmalardir deb ta'riflansa, ayrim adabiyotlarda muammoli aktivlar deganda, obyekt, subyekt va ta'minotiga nisbatan bank tomonidan shubha paydo bo'lgan kredit deya ta'rif berilgan.

Bank menejmenti sohasida samarali ilmiy tadqiqotlar olib borgan amerikalik mutaxassis olim Piter Rouzning fikricha, qarz oluvchi bir yoki bir necha to'lovlarni amalga oshirmaganligi yoki kredit ta'minoti qiymatining pasayishi kreditni muammoli kreditlar turkumiga o'tishini anglatadi [7].

Rossiya adabiyotlarida ayrim mualliflarning ta'kidlashicha, muammoli aktiv deganda obyekt, subyekt va ta'minotiga nisbatan bank tomonidan shubha paydo bo'lgan kredit tushuniladi [6]. Ularning fikricha, muddati o'tmagan joriy kreditlardan tashqari barcha kreditlar, shu jumladan asosiy to'lov hamda kredit foizlari bo'yicha qisqa muddatli bo'lsa ham qarzdorlikka ega bo'lgan kreditlar muammoli deb tushuniladi. Lekin, ushbu fikrlarning oxirgi jumllarini tamoman to'g'ri fikr deb bo'lmaydi.

Holbuki, muddati o'tgan kreditni asl ma'nosiga ko'ra muammoli aktivlar deb bo'lmaydi, chunki kredit bo'yicha ilk to'lovlarning qisqa muddatga cho'zilishi uning umuman qaytmaslik xavfini anglatmaydi. Biroq kreditni so'ndirish bo'yicha to'lovlarning

o'z vaqtida bo'lishi uning ishonchli ekanligini kafolatlamaydi, ya'ni ayni paytda o'z vaqtida qaytarilayotgan kredit kelgusida ishonchsiz kreditlar safiga o'tib qolishi ham ehtimoldan holi emas.

Shu bilan birga, kreditlash tamoyillarining buzilishi bank uchun kreditlash jarayonini tashkil etish vaqtida yechilishi kerak bo'lgan katta muammodir. Bu tamoyillarning barchasi kredit shartnomasi shartlarida to'liq aks etganligi uchun muammoli aktivlarga ta'rif berishda kredit shartnomasi shartlarining buzilishi jumlasining ishlatilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Ma'lumki, amaliyotda "substandart", "shubhali" hamda "umidsiz" sifatida tasniflangan kreditlar muammoli aktivlar hisoblanadi [3].

Dudinets muammoli bank aktivlarini ularning qaytarilishiga shubha tug'diruvchi yoki ularni joylashtirish yoki ishlatishdan iqtisodiy foyda olishi dargumon bank aktivlari sifatida ko'radi [5]

Xalqaro Bazel qo'mitasining tegishli me'yoriy hujjatlarida banklarning muammoli aktivlari quyidagicha ta'riflangan: "Bank oldidagi majburiyatlarni bajarish muddati sezilarli darajada yomonlashgan, qarz oluvchining moliyaviy ahvoli yoki sifati sezilarli darajada yomonlashgan yoki garov ta'minoti yo'qolgan kredit mahsuloti".

Yana bir milliy tadqiqotchi muammoli kreditlarga quyidagicha ta'rif beradi: kredit risklarining amalda yaqqol namoyon bo'lishining natijasi bo'lib, obyektiv hamda subyektiv sabablarga ko'ra kredit shartnomasi shartlarining buzilishi oqibatida "substandart", "shubhali" hamda "umidsiz" kreditlar kategoriyasiga o'tib qolgan kreditlarga muammoli kreditlar deyiladi [2].

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur maqolada tijorat banklarida muammoli aktivlarning yuzaga kelish sabablari hamda ularga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar tahlil qilingan. Mavzuni o'rganish davomida banklarda muammoli kreditlar bilan ishlash samaradorligini oshirish yo'llari, umumiy iqtisodiy usullar bilan bir qatorda tizimli tahlil, umumlashtirish, statistik usullar, abstrakt-mantiqiy fikrlash kabi usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Tijorat banklari kreditlash jarayoni dastlab, bank kredit siyosatini ishlab chiqishdan boshlanadi. Ma'lumki, kredit siyosati kreditlash jarayonida yuzaga keluvchi risklarni boshqarishda bank rahbariyati tomonidan qabul qilinadigan choralar va uslublarni belgilovchi hamda bank rahbariyati va hodimlarni kredit portfelini samarali boshqarishga oid ko'rsatmalar bilan ta'minlovchi hujjatdir. Ya'ni, kredit resurslarini joylashtirishdagi qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi qoida va cheklashlar majmui hisoblanadi.

Unda muammoli aktivlar bilan bog'liq bo'lgan holatlarni aniqlash va tahlil qilish hamda ularni bartaraf etish tajribalari ko'rsatilishi Markaziy bankning me'yoriy hujjatlarida belgilangan. Biroq, kredit siyosatida kreditlash jarayonida muammoli kreditlarning yuzaga kelishining oldini olish choralari-tadbirlari ko'rsatilmagan. Vaholanki, muammoli aktivlarning elementlari kreditlash jarayonining ilk bosqichlarida yuzaga kelmoqda. Xalqimizda shunday naql bor: "kasalni davolagandan ko'ra, uning oldini olgan ma'qul".

Amaliyotda banklar tomonidan o'z mijozlarini kreditlash har doim ham samarali natijalar bilan yakullanavermaydi. Ayrim holatlarda korxonaning o'z biznes-rejalarining

nomukammal ishlab chiqishlari va faoliyatini maqsadli amalga oshirilmaganliklari, shuningdek, boshqa turli sabablar oqibatida banklar tomonidan taqdim etilgan kreditlarning vaqtida undirilish muammosi yuzaga keladi. Albatta, muammoli aktivlar o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi va ularni vujudga keltirishning o'ziga xos omillari mavjud bo'ladi. Muammoli kreditlarni keltirib chiqaradigan omillarning belgilari, kreditning mo'ljallangan maqsadlari bo'yicha ishlatilmasligi, shartnoma, biznes reja, texnik-iqtisodiy asoslash va boshqa kredit hujjatlarida ko'rsatilgan ishlarning amalga oshmasligi, qarz oluvchining moliyaviy- iqtisodiy ahvolidan yomonlashish tendensiyasi va boshqalar bo'lishi mumkin. Kredit monitoringini doimiy ravishda olib borilmasligi natijasida kreditning asosiy qarzi va uning foizini qaytarishda uzilishlarga olib kelmoqda.

Muammoli aktivlar birdaniga sodir bo'lmasdan uning elementlari kreditlash jarayonida asta- sekin yuzaga kela boshlaydi. Muammoli aktivlarning doimiy monitoring olib borilmasligi natijasida ham sodir bo'ladi. Monitoring jarayonida qarzdorning buxgalteriya hisobotlarida moliyaviy kamchiliklar aniqlangandan so'ng, bank xodimi albatta korxonaga tashrif buyurishi hamda ma'lumotlarni joyida real holat bilan solishtirish kerak. Kreditdan unumli foydalanish joylarda, korxonalar va tashkilotlarda, qoida tariqasida, har chorakda tekshirilishi kerak. Kreditlash jarayonida yo'l qo'yilgan xato bank kredit siyosatining noto'g'ri tuzilganligidan dalolat beradi.

Muammoli kredit asosan kredit portfeli tarkibidagi kreditlarning foizlari bilan qaytarishda imtiyozli davrning ko'p berilishida kuzatilmoqda. Shuningdek kredit monitoringida doimiy nazoratning olib borilmasligi va uning natijasida kredit va unga to'lanadigan foizlarni vaqtida to'lanmasligi, oxir- oqibatda mijozning kreditorlik yukini oshib ketishi va uni to'lash bo'yicha moliyaviy holatining yomonlashuviga olib kelmoqda.

Muammoli kreditlarning kelib chiqish sabablari turlicha bo'lishi mumkin. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, banklarning muammoli kreditlarini yuzaga kelishida ichki omillari bo'yicha 67% yo'qotishlarga sabab bo'ladi. Bu ko'rsatkich tashqi omillar bo'yicha bor-yo'g'i 33%ni tashkil etadi.

1-jadval¹

Muammoli kreditlarni kelib chiqishiga ta'sir etuvchi omillar

No	Ta'sir etuvchi omillar	darajasi (%)
	Ichki omillar	67 %
1	Ta'minot yetishmasligi	22 %
2	Ssuda buyurtmasini o'rganishda axborotni noto'g'ri baholash	21 %
3	Operatsiya nazoratining zaifligi hamda dastlabki ogohlantiruvchi belgilarni o'z vaqtida aniqlanmaslik va ular yuzasidan tegishli choralar ko'rmaslik	18 %
4	Garov ta'minoti sifatining pastligi	5 %
5	Shartnomada ko'rsatilgan ta'minotni olish imkoniyati yo'qligi	1 %
	Tashqi omillar	33 %

¹ Jahon banki malumotlari www.worldbank.org

6	Kompaniyaning bankrot bo'lishi	12 %
7	Kreditorlarning qarzlarni qaytarishni talab qilishi	11 %
8	Kompaniya'ning bozorda o'z o'rnini yo'qotishi va ichki ijtimoiy muammolar	6 %
9	O'g'irlik, muttahaqlik	4 %

2-jadval²

Muammoli kreditlar kelib chiqishiga qarzdor bilan bog'liq bo'lgan va bog'liq bo'lmagan omillar tasnifi

Qarzdor mijozning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan omillar	Qarzdor mijozning faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan omillar
korxonani to'g'ri boshqara olmaslik.(yuqori tajribaga egaemasligi, reja va buxgalteriya faoliyatlarini sifatli tashkilotilishi, xo'jalik yuritish jarayonining barcha jabxalarini qamrab o'lmaydigan xaddan tashqari markazlashgan boshqaruv)	asosan kutilmagan siyosiy hamda iqtisodiy voqea va hodisalar, qonunchilikda bo'layotgan o'zgarishlar, iqtisodiy holatning keskin yomonlashuvi,
Mijoz faoliyatining samarasizligi mahsuloti sifatining pasayishi, uni bozordan chiqib ketishi,	ma'lum darajadagi texnologik ya'ni ishlab chiqarishning ma'naviy eskirishi
korxonada moliyaviy nazoratining kuchsizligi,	tabiiy ofatlar.
debitorlik qarzdorlikning ko'payib ketishi	debitorlik qarzlari, xom-ashyo yetkazib beruvchilar tomonidan yo'l qo'yiladigan kamchiliklarni, o'g'irlik

Kreditlash jarayoning ilk bosqichlarida bank tomonidan yo'l qo'yiladigan kamchiliklar natijasida muammoli ssudalar paydo bo'ladi. Bular quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- loyihalarning texnik-iqtisodiy asoslanishini etarli darajada tahlil qilinmasligi;
- mijozning moliyaviy holatiga to'g'ri baho berilmaganligi, kreditni chuqur iqtisodiy tahlil qilish asosida emas, balki tanish-bilishchilik asosida berish;
- korxonaning o'ziga xos tarmoq xususiyatlarini, uning haqiqiy ehtiyojlari haqida yuzaki tasavvurga ega bo'lish oqibatida kreditni risklilik darajasini noto'g'ri hisoblanishi;
- qarzdorning kredit mablag'laridan foydalanishi ustidan monitoringning yaxshi olib borilmasligi, ya'ni qarzdorning moliyaviy holati yomonlashishi, pul oqimlarining salbiy dinamikasi holatlarida kreditni restrukturizatsiyalash hamda kredit statusini o'zgartirishni qamrab oluvchi choralarni o'z vaqtida ko'rmaslik;
- hujjatlarning to'liq talab qilinmaganligi;
- kredit mablag'ining biznes rejada ko'rsatilgan maqsadlarga ishlatilmasligi hamda mablag'ning xufiyona o'zlashtirilishi;

²Ilmiy-nazariy ma'lumotlar asosida muallif ishlanmasi

- kredit ta'minoti sifatida taklif etiladigan garov predmetining talabga javob bermasligi yoki garovni yuqori baholash natijasida kredit ta'minotining yetarli bo'lmasligi;
- bank xodimlari bilan o'zaro til biriktirib, kredit mablag'ini talon-taroj qilish;
- kreditni noto'g'ri rasmiylashtirilishi, masalan, kredit shartnomasida kreditor-bank manfaatlarini himoya qiladigan shartlarning yetarli emasligi;
- kreditdan foydalanish davrida qarzdorning faoliyati ustidan nazoratning sustligi va boshqalar.

Xulosa va takliflar.

Yuqoridagi va boshqa qator sabablar u yoki bu darajada kreditlash jarayonini buzilishiga olib keladi hamda qarzdor bilan bir qatorda kreditor bankning ham barqarorligiga ziyon yetkazadi. O'z- o'zidan ma'lumki, oqibati, natijalari birdaniga ko'rinmaydi. Ular sekin-asta kapital aylanishiga o'zining salbiy ta'sirini o'tkaza boshlaydi. Ular qarzdor-mijozning moliyaviy holatini, uning ishlab chiqarish faoliyatini hamda kreditlashni tashkil etish jarayonini aks ettiruvchi o'ziga xos belgilar orqali namoyon bo'lishi mumkin.

Bizning fikrimizcha mamlakatimiz tijorat banklari tomonidan berilgan kreditlarni muammoli kreditlarga aylanmasligini oldini olish maqsadida quyidagi takliflarni keltirish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz:

- bank mijozning kredit siyosati va kreditlash tamoyillari shartlariga rioya etilishini nazorat qilishi hamda kreditlash jarayonida vujudga kelishi mumkin bo'lgan xatarlarni baholash, ularni tahlil qilishi;
- kredit arizasini ko'rib chiqilayotgan davrda mijoz tomonidan bankka taqdim etayotgan hujjatlar to'plamining to'liqligini va ularning to'g'riligini tekshirish hamda banklarga kredit uchun kelib tushgan ariza bo'yicha mijozning xarakteriga, uning moliyaviy ahvoliga, biznes hamkorlari orasidagi mavqeiga va ushbu sohadagi tajribasiga asosiy e'tiborni qaratish;
- korxonaning mol-mulkini baholashda bankning o'zi ham mulkni mustqil e-baholash tizimida baholashi lozim hamda kredit ta'minoti sifatida taqdim etilgan mol-mulkni doimiy ravishda nazorat qilib borish;
- kredit ajratilgan davrdan boshlab, mijozning biznes-rejasi bo'yicha amalga oshirayotgan ishlarini, mablag'lar aylanmasini doimiy ravishda nazorat qilib borish;
- muammoli kreditlarni boshqarishning yangi usullarini shakllantirish va domoiy ravishda amaliyotda qo'llash.

Qo'shimcha sifatida, tijorat banklarida muammoli kreditlarni samarali boshqarishda quyidagi bir qator omillarni hisobga olish zarur: bank aktivlari sifati ustidan doimiy, ta'sirchan monitoring olib borish, bank aktivlari bilan bog'liq muammoli holatlarni dastlabki bosqichlarda aniqlash va bartaraf etish mexanizmini mustahkamlash; banklarda aktivlarni keng diversifikatsiya qilish, kredit portfelini sog'lomlashtirish orqali tavakkalchiliklarni samarali boshqarishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va iqtisodiy vaziyatdan kelib chiqib ularga zarur o'zgartirishlar kiritib borish; bank tizimiga oid qabul qilingan qarorlar hamda kredit munosabatlarini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar ijrosini tashkil qilish asosida kreditlash jarayonida vujudga kelishi mumkin

bo'lgan xatarlarni baholash, o'rganish, ularni tahlil qilish, biznes-reja ko'rsatkichlari bajarilishini nazorat qilish; muammoli kreditlarni boshqarishning yangi usullarini shakllantirish, bank kredit siyosati va kreditlash tamoyillari shartlariga rioya etilishini nazorat qilish. Shuningdek, biz kreditlar obyektiv hamda subyektiv sabablarga ko'ra kredit shartnomasi shartlarining buzilishi oqibatida "substandart", "shubhali" hamda "umidsiz" kreditlar kategoriyasiga o'tib bo'lgandan keyin, kreditorga nisbatan tegishli vakolatli organlar tomonidan amalga oshiriladigan unduruv choralari amalga oshirish vakolatlarini tijorat banklariga qisman yoki to'liq berish natijasida yuqorida ko'rsatilgan muammolarning bartaraf etilishining aktual yechimiga erishiladi degan fikrni ilgari suramiz.

Xulosa qilib aytganda, kredit bo'limi xodimlari yuqorida ko'rib chiqilgan belgilar bilan muammoli aktivlarni hamda ularni kelib chiqish sabablarini aniqlagandan keyin ularni bartaraf etish choralari topishlari lozim bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. 2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 12.05.2020 yildagi PF-5992-son <https://lex.uz/docs/-4811025>
2. Togaev S, Utirov A. The impact of human resources on improving the quality of financial services // Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. 2023.
3. Yo'riqnoma. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2015 yil 14 iyulda 2696-sonli «Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risida»gi yo'riqnomasi. 2015. <https://lex.uz/docs/-2703053?ONDATE=11.01.2022%2000>
4. Дробозина Л.А. Финансы, денежное обращение, кредит – Москва. ЮНИТИ. 2000.
5. Дудинец Л.А. Теоретические подходы к определению сущности проблемных активов банка. Экономика и банки. 2015.
6. Лаврушина О.И. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент). 2002
7. Роуз П. Банковский менеджмент. Пер. с англ. 1997.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

